

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΔΥΣΗΣ Ι

Ενότητα #5: Για προχωρημένους

Η διοικητική αρχοντία (χωροδεσποτεία)

Νικόλαος Καραπιδάκης

Τμήμα Ιστορίας

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η διοικητική αρχοντία (χωροδεσποτεία)

Η διοικητική αρχοντία (από τη φραγκική λέξη *banum*, που σημαίνει εξουσία)¹ – στα ελληνικά συνήθως χρησιμοποιούμε τη λέξη χωροδεσποτεία –, την οποία μπορούμε να χαρακτηρίσουμε πολιτική αρχοντία, γεννήθηκε σταδιακά, τις εποχές της κρατικής αποδιάρθρωσης από τον Θ΄ έως τον ΙΑ΄ αιώνα και προέκυψε μέσα από τις διοικητικές υποδιαρέσεις (κομητείες) της καρολίγγειας αυτοκρατορίας. Η εξέλιξη τού φαινομένου ήταν διαφορετική από περιοχή σε περιοχή. Η νέα εξουσία, η αρχοντική, οργανώθηκε γύρω από ένα κάστρο, το κάστρο του κόμη, του οποίου η διοίκηση μεταβιβαζόταν σε ένα πυργοδεπότη, ένα καστροφύλακα (*castellanus*). Συχνά ο κόμης ή ο πυργοδεσπότης ήταν και οι κύριοι της καλλιεργούμενης και φορολογούμενης γης της περιοχής: ήταν οι άρχοντες. Η εξουσία τους πάνω στους καλλιεργητές ενισχυόταν καθόσον η εξουσία του κράτους εξασθενούσε. Ο άρχοντας οικειοποιούταν –όταν δεν τις κατείχε νόμιμα και κληρονομικά-, τις δικαστικές αρμοδιότητες: δικάζει ο ίδιος τους καλλιεργητές ή αναλαμβάνει να τους προσαγάγει στο δικαστήριο, ενώ αποκτούσε και το δικαίωμα να τους αναπληρώνει ως προς τις στρατιωτικές υποχρεώσεις τους. Οι ελεύθεροι καλλιεργητές αποποιούνται, συχνά οικειοθελώς, τις ελευθερίες τους και τις υποχρεώσεις που τις συνόδευαν. Η συμμετοχή τους, συγκεκριμένα, στις πολεμικές εκστρατείες ήταν η πιο απεχθής υποχρέωση, αφού οι εκστρατείες διαρκούσαν και κόστιζαν. Οι άρχοντες από τη δική τους πλευρά καταχρώνταν τις δημόσιες εξουσίες που ασκούσαν –ήταν συνήθως κόμητες ή δημόσιοι λειτουργοί της κομητείας-, για να υπαγάγουν καταναγκαστικά τους ελεύθερους καλλιεργητές στην δικαιοδοσία τους. Στα «Πολύπτυχα» της εποχής -τις αναγραφές δηλαδή των ακίνητων περιουσιών-, βλέπουμε να σημειώνονται ως ξεχωριστή κατηγορία οι ελεύθεροι που «συστάθηκαν», που περιήλθαν δηλαδή στην προστασία ενός άρχοντα για να απαλλαγούν από τη στρατιωτική τους υποχρέωση. Αντίστοιχες συμπεριφορές καταγράφονται και στα διατάγματα των τελευταίων Καρολιδών αυτοκρατόρων. Μέσα απ' αυτήν τη διαδικασία οι ελεύθεροι θα πάνουν να υπάρχουν. Κατά τον ΙΑ΄ αιώνα οι απόγονοι των δούλων, οι απόγονοι των ελεύθερων αλλά και άλλων ενδιάμεσων κοινωνικών κατηγοριών, όπως ήταν οι εξαρτημένοι ημιελεύθεροι, εντάσσονται στην ίδια νομική κατηγορία, αυτήν του εξαρτημένου από τον άρχοντα και τη γη του, καλλιεργητή. Οι ιστορικοί τους

---

¹ Βλ. για την εμφάνιση του φαινομένου, βλ. *ΙΜΔ (5^{ος}-11^{ος} αι.)*, σελ. 157-160

ονομάζουν συνήθως παροίκους αλλά η ορολογία της εποχής τους αναγνώριζε ως «ανθρώπους του άρχοντα», της «εξουσίας» (hom de pote, homines de potestate) ή χρησιμοποιούσε όρους που δήλωναν την εξάρτησή τους, τη σωματική μάλιστα, από ένα κύριο. Δεν ήταν δούλοι αλλά ήταν δεμένοι με τη γη που «κρατούσαν» και δεν μπορούσαν να φύγουν απ' αυτήν, καθώς ήταν καθηλωμένοι μέσω μιας σειράς υποχρεώσεων. Η τάση, που είχε πρωτοεμφανισθεί την εποχή του Καρλομάγνου, να υπάγονται δηλαδή οι πάροικοι στον κάτοχο της γης και όχι στη δημόσια εξουσία (που πλέον ταυτίζονται κατ' ουσίαν με τον άρχοντα) ολοκληρώνεται τώρα. Ο κάτοχος της γης, που είναι και δημόσιος αξιωματούχος, ασκεί πάνω στους καλλιεργητές, τις δημόσιες δικαιοδοσίες του, και την πιο συμβολική ανάμεσά τους, την άσκηση της δικαιοσύνης. Ο άρχοντας έχει το τη δυνατότητα ή βρίσκει την αφορμή, να επινοήσει επιπλέον επιβαρύνσεις στους καλλιεργητές, όπως το δικαίωμα της talia, για τη φυσική προστασία που τους παρείχε.

Πρώτο χαρακτηριστικό φαινόμενο της νέας πραγματικότητας ήταν ο πολλαπλασιασμός των έφιππων πολεμιστών (milites), οι οποίοι επιβάλλονται στους χωρικούς, που τώρα είναι άοπλοι, και ιδιοποιούνται το πλεόνασμά τους. Συγκροτούν μια πολυάριθμη ομάδα, αντιπαραγωγική μεν αλλά με πολλές υλικές ανάγκες, τις οποίες απαιτούσε ο ακριβός σιδερένιος εξοπλισμός τους και ο αριστοκρατικός τρόπος ζωής τους. Είναι οι φύλακες (οι καστροφύλακες, οι πυργοδεσπότες) των κάστρων – τα περισσότερα είναι ακόμα απλοί λόφοι με ξύλινα οχυρά –, τα οποία πολλαπλασιάζονται κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων. Κάθε χωριό, κάθε σύνολο χωριών, θα υπαχθεί σ' ένα κάστρο, που ταυτόχρονα ήταν και το φυτώριο της οικογένειας του άρχοντα. Το κάστρο ήταν ένα κέντρο φορολόγησης και ένα κέντρο άσκησης της εξουσίας της. Αυτή δεν ασκούταν μόνο πάνω στους δικούς του παροίκους αλλά και πάνω σ' αυτούς της Εκκλησίας, της οποίας η περιουσία δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί μια δελεαστική λεία για τους άρχοντες. Το κάστρο και η συντήρησή του ήταν μια επιπλέον αφορμή φορολογικών επιβαρύνσεων και αγγαρειών. Σε περίπτωση πολέμου – και οι πόλεμοι ήταν ένα συνηθισμένο φαινόμενο μεταξύ των αρχόντων –, οι χωρικοί μπορούσαν να προστατευθούν μέσα στην εξωτερική περίμετρο του κάστρου αλλά η προστασία αυτή κόστιζε και προκαλούσε, όπως είδαμε, νέες επιβαρύνσεις. Οι ενδημικοί πόλεμοι υποχρεώνουν τους τελευταίους ελεύθερους να αναζητήσουν ένα ισχυρό που θα τους προστάτευε ή, για να ξεφύγουν κάποτε απ' αυτόν, προτιμούσαν «ν' αφιερωθούν» στην Εκκλησία, να τεθούν δηλαδή υπό τη δική της προστασία. Η συγκέντρωση των πληθυσμών σε χωριά, συγκέντρωση

που προκαθορίστηκε από την οικοδόμηση των κάστρων, διευκόλυνε τον αρχοντικό έλεγχο. Υπενθυμίζουμε ότι αυτή η συγκέντρωση άρχισε πριν από το έτος 1000, ειδικά στον Νότο, όπου εμφανίζονται κάστρα σε απρόσιτες κορυφές. Στον Βορρά, η συγκέντρωση δεν είναι το ίδιο πυκνή και ολοκληρώνεται πολύ αργότερα. Στην Καμπανία και στη Νήσο της Γαλλίας (Île de France) τα χωριά ήταν ανοχύρωτα ακόμα και κατά τον ΙΓ΄ αιώνα, αλλά αυτό δεν εμπόδισε τη συγκέντρωση πληθυσμών γύρω από τον τοπικό άρχοντα και τη φρουρά του. Η γενίκευση κυρίως του εκκλησιαστικού θεσμού των ενοριών, κατά τον οποίο κάθε χωριό εντάσσεται σε ένα εκκλησιαστικό πλαίσιο, διευκόλυνε την αρχοντική εξουσία. Η επικράτηση των αρχοντιών που ολοκληρώνεται τις πρώτες δεκαετίες του ΙΑ΄ αιώνα, συντελείται μέσα σ' ένα κλίμα βίας, το οποίο δεν παρέλειψαν να αναφέρουν οι εκκλησιαστικοί χρονογράφοι, που αποτελούν και τις μοναδικές, δυστυχώς, πηγές μας. Οι επιβαρύνσεις τις οποίες επιβάλλουν οι άρχοντες, συνήθως αυθαίρετες, ονομάζονται «κακές συνήθειες», «κακά έθιμα», αλλά πολύ συχνά μετατρέπονται σε αυτονόητα συνήθεια που επιδεινώνουν τη θέση του χωρικού. Η κοινωνία μετατρέπεται σε μια κοινωνία κλειστών τάξεων, μέσα στην οποία οι καλλιεργητές σχηματίζουν την τάξη των εξαρτημένων, οι οποίοι, όπως έγραψε ο Ανταλμπέρ της Λαν το 1027: «δεν έχουν τίποτα αν δεν κοπιάσουν. Η τροφή και η ένδυση των άλλων προέρχεται απ' αυτούς, και κανείς ελεύθερος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτούς». Οι δύο άλλες τάξεις, οι ευγενείς και οι κληρικοί, οικειοποιούνται τις λειτουργίες του πολέμου οι μεν και της προσευχής οι δε. Ως αντάλλαγμα, οι χωρικοί όφειλαν να παρέχουν ό, τι τους απαιτούσαν. Δύο όψεις της κοινωνικής ζωής φωτίζουν καλλίτερα τη διαδικασία της πλήρους υποταγής των χωρικών και αυτές είναι η ιδιωτικοποίηση της δικαιοσύνης και η εκμηδένιση των ελεύθερων περιουσιών.

Το παλαιό καρολίγγειο δικαστήριο, στο οποίο προήδρευε ο κόμης (ως εκπρόσωπος τους αυτοκράτορα), συγκροτούνταν από ελεύθερους ως προς το νομικό τους καθεστώς ανθρώπους, που είχαν νομικές γνώσεις (scabini) και συνέρχονταν σε ανοικτές συνεδριάσεις. Οι δικαστικές αυτές συνεδριάσεις (placita) συγκαλούνταν σε τρεις περιόδους ετησίως, και διαθέτουμε αρκετές μελέτες για τον τρόπο λειτουργία τους στις περιοχές της Πικαρδίας, της Προβηγκίας και της Μακόν.² Ο αριθμός των ενόρκων αρχίζει να μειώνεται και η εκπροσώπησή τους περιορίζεται σε δύο μέλη, από δέκα ή δώδεκα που ήταν προηγουμένως. Οι αναφορές στο αυτοκρατορικό δίκαιο

---

² G. Duby, « Recherches sur l'évolution des institutions judiciaires pendant le Xe et le XIe siècle » στο, *Hommes et structures du Moyen Âge*, Παρίσι, Mouton, 1973, σελ. 7-60

κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, χάνονται και το δίκαιο που κυριαρχεί είναι το προφορικό και εθιμικό, που στηρίζεται κυρίως στο δεδικασμένο. Οι άρχοντες εγκαταλείπουν το δημόσιο δικαστήριο και προτιμούν να δικάζουν με παρέδρους που επιλέγουν από τον κύκλο των ανθρώπων τους. Οι δίκες γίνονται στο κάστρο και όχι σ' έναν δημόσιο χώρο (ένα παλαιό ρωμαϊκό κτίριο π.χ.), όπως συνέβαινε την καρολίγγεια περίοδο. Με τον ίδιο τρόπο που η βασιλική αυλή των Καπέτων εγκαταλείπεται αυτήν την περίοδο από τους ισχυρούς άρχοντες του βασιλείου, εγκαταλείπονται και τα δικαστήρια. Τη θέση ακροατηρίου έχουν τώρα οι ιππότες που υπηρετούν τον άρχοντα του κάστρου. Οι νέες δικαστικές αρχές διακρίνουν μεταξύ των υποθέσεων που αφορούν στους ευγενείς και των υποθέσεων που αφορούν στους χωρικούς. Στις πρώτες υποθέσεις, τη σύνθεση του δικαστηρίου συγκροτούν άνθρωποι του άρχοντα, με την ίδια κοινωνική θέση που έχει ο κατηγορούμενος. Στις δεύτερες δικάζει ο ίδιος ο άρχοντας ή ένας εκπρόσωπός του. Το δίκαιο που εφαρμόζεται, δεν είναι το αυτοκρατορικό ή το εθνικό (κατά την παλιά καρολίγγεια διαίρεση της αυτοκρατορίας σε βασίλεια: φραγκικό δίκαιο, βουργουνδικό δίκαιο, λομβαρδικό) αλλά, ανάλογα με το πρόσωπο που δικάζεται, το εν γένει φεουδαρχικό δίκαιο ή το δίκαιο (τα συνήθεια δηλαδή) της τοπικής αρχοντίας. Το δικαίωμα στην έφεση εκλείπει, παραλλήλως προς τον θεσμό των βασιλικών απεσταλμένων (*missi*), ενώ οι αποφάσεις εξαρτώνται από την κοινωνική θέση του κατηγορούμενου. Στον χωρικό επιβάλλονται πρόστιμα και κατασχέσεις· για τους ευγενείς επιδιώκεται ο συμβιβασμός. Όταν αυτή η διαδικασία ιδιωτικοποίησης ολοκληρώθηκε, η δικαιοσύνη βρέθηκε κατακερματισμένη σε τοπικά έθιμα κατά περιοχές και διαφοροποιημένη κατά κοινωνικές τάξεις. Και πάντως κυριάρχησε η δικαιοσύνη των αρχόντων που ήταν συχνά το εργαλείο οικειοποίησης των πλεονασμάτων του χωρικού και το μέσο καταναγκασμού τους.